

Педагогічні науки

УДК 159.922.7

Янченко Тамара Василівна

кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант Інституту педагогіки
НАПН України

Янченко Тамара Васильевна

кандидат педагогических наук, доцент,
докторант Института педагогики
НАПН Украины

Yanchenko T. V.

Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor

Institute of Pedagogic of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

**ЗАБОРОНА ПЕДОЛОГІЇ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (30-ТІ РОКИ ХХ СТ.)**

**ЗАПРЕТ ПЕДОЛОГИИ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ
СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА (30-Е ГОДЫ ХХ В.)**

**THE PROHIBITION OF PEDODOLOGY IN UKRAINE IN THE CONTEXT
OF THE DEVELOPMENT OF SOVIET SOCIETY
(30-TH OF THE TWENTIETH CENTURY)**

Анотація: У статті окреслено соціально-політичні та культурні передумови заборони педології в Радянському Союзі.

Ключові слова: педологія, освіта, виховання, суспільство, педагогіка.

Аннотация: В статье рассматриваются социально-политические и культурные предпосылки запрета педологии в Советском Союзе.

Ключевые слова: педология, образование, воспитание, общество, педагогика.

Summary: The article outlines the socio-political and cultural prerequisites for banning pedology in the Soviet Union.

Key words: pedology, education, upbringing, society, pedagogic.

Педологія – наука про дитину виникла у США у кінці XIX ст. У Радянському Союзі, зокрема в Україні, у 20-ті роки XX ст. вона стала провідною науковою галуззю, на досягнення якої орієнтувалися педагогічна теорія та практика шкільництва. Сутність педології полягала у всебічному, комплексному дослідженні особистості дитини і побудові на основі результатів цих досліджень навчально-виховного процесу в закладах освіти.

У 20-ті роки педологія отримала в Україні особливий розвиток, оскільки саме з наукою про дитину більшовицька влада пов'язувала формування «нової людини», вірної комуністичним ідеалам і здатної побудувати соціалізм. Він супроводжувався відповідною інституціалізацією, тобто створенням педологічних установ: науково-дослідних кафедр педології і досвідно-педологічні станції у Харкові, Києві, Одесі та Дніпропетровську, а також осередків педологічної служби у школах.

Узагальнено зміст діяльності кафедр педології та досвідно-педологічних станцій полягав у організації педологічних обстежень дітей і розробці на основі їх результатів нових технологій навчально-виховної роботи з різними категоріями дітей, підготовці фахівців-педологів і дефектологів, проведенні просвітницьких заходів серед педагогів і батьків. Педологічні осередки (кабінети, бригади, служби) брали участь у організації педагогічного процесу та забезпечували диференційований підхід до навчання та виховання дітей.

У 30-ті рр. XX ст. у Радянському Союзі відбулися суспільно-політичні зміни, що зумовили заборону педології.

Радянське суспільство початку 30-х років ХХ ст. характеризувалося новими, порівняно з попереднім періодом, соціально-економічними та політичними реаліями. Фактично відбувалася остаточна деформація суспільних підвалин, яка призвела до того, що класові цінності підносилися над загальнолюдськими, особистість людини втратила будь-яку суспільну вагу, ідеологія марксизму-ленінізму доповнилася ідеями сталінізму і поступово стала канонічною.

Для розуміння причин знищення педології важливою вважаємо характеристику умов розвитку українського суспільства у часи сталінізму, який історики [6, с. 217] ототожнюють з тоталітаризмом, диктатурою і масовими репресіями.

Економічна сфера радянського суспільства позначилася згортанням нової економічної політики, що дала певні результати, такі як відбудова економіки та примирення більшості населення з більшовицькою владою. Велику увагу керівництво партії та держави (а партія і держава в СРСР ототожнювалися) почало приділяти плановій економіці, управління якою здійснювалося директивним шляхом. Унаслідок хоч і неповного виконання першої (1928 – 1932) і другої (1933 – 1937) п'ятирічок було досягнуто певного поступу в промисловості, оскільки радянська економіка переживала період піднесення, викликаного непом.

Розбудова промисловості в Україні відбувалася за рахунок визиску села, нещадного і безкарного пограбування селян. Створення колгоспів і примусова конфіскація хліба та іншого продовольства, хоча й супроводжувалися демагогічним закликком до боротьби з куркульством, але насправді спрямовувалися проти усього українського селянства. Щоб попередити соціальний вибух у селі, набагато могутніший і небезпечніший для радянської влади, ніж заворушення початку 20-х років, держава створила ситуацію «абсолютного голодування», що набуло найгостріших форм саме в УСРР [6, с. 231].

Характерною особливістю, лейтмотивом суспільного життя 30-х років стало те, що, щоб утримати свої керівні позиції в державі, сталінська команда розгорнула політичні репресії колосальних масштабів. Масовими стали й репресії проти діячів культури, освіти та науки.

Значну увагу представники радянської влади приділяли сфері культури, зокрема освіті. Однією з рис, притаманних сталінізму (як і іншим тоталітарним системам), стала одноманітність у галузі ідеології та культури [4, с. 170, 237 – 238], що зумовило уніфікацію освіти. Це було суттєвим чинником заборони педології, оскільки педологія передбачала диференціацію навчання дітей залежно від результатів дослідження особистості дитини.

Важливим кроком на шляху до уніфікації освіти стало запровадження однакових навчальних програм і підручників у школах СРСР. У Постанові ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню школу» (1931) зазначалася необхідність «організації науково-марксистської проробки програм, забезпечивши в них окреслене коло систематизованих знань (рідна мова, математика, фізика, хімія, географія, історія) з розрахунком, щоб з 1 січня 1932 р. почати викладання за переглянутими програмами» [13, с. 4]. У 1933 р. ЦК КП(б)У ухвалила Постанову «Про підручники для початкової та середньої школи», що передбачала створення єдиних загальноприйнятих шкільних підручників для шкіл усього СРСР. Одним із наслідків цих постанов стала фактична заборона педагогічних пошуків і експериментів, що були поширені в українському шкільництві 20-х років ХХ ст.

Ознакою уніфікації освіти стали заборона «методу проектів» і «комплексової системи» та остаточний перехід школи на класно-урочну систему викладання навчальних предметів, що був запроваджений Постановою ЦК ВКП(б) «Про навчальні програми і режим у початковій і середній школі» (1932) [12, с. 419 – 425].

Згідно з постановою РНК Союзу РСР і ЦК ВКП (б) «Про структуру початкової і середньої школи СРСР» (1934) було завершено уніфікацію системи народної освіти. Якщо раніше існували суттєві відмінності між організацією освіти в Україні та Росії (в Росії діяла школа-десятирічка, а в Україні – школи першого і другого концентру і професійна освіта), то тепер утвердилися три типи шкіл для всієї країни: чотирикласна, семикласна і десятикласна середня школа. Окрім того, існуючі в школах групи перейменовувалися в класи [11, с. 3].

Уніфікація організаційних форм розвитку освіти та здійснення навчальної, методичної та виховної роботи, її стандартизація, формалізація й авторитарність, бюрократична система управління й контролю зумовили зміни у діяльності радянської школи, одним із наслідків яких стала заборона педології.

Тенденції розвитку суспільства і культури визначалися й національною політикою партії та держави, у якій після 1933 р. відбулися істотні зміни. Вважаючи радянську владу цілком укоріненою в національних республіках, Сталін відмовився від попередньої політики коренізації (українізації). Тому у суспільстві відбувався процес згорання українізації. Націоналізм, зокрема український, був проголошений головною небезпекою в партії та державі, що відкрило шлях до посилення завжди існуючого в радянському суспільстві великодержавного шовінізму. Порятунком від націоналізму вважалася русифікація, що торкнулася передусім освітньої галузі [6, с. 608].

Відмова від ринкової економіки, поширення тоталітаризму та репресій, уніфікація та русифікація культури – такими були зовнішні чинники заборони педології. З цього часу головним критерієм при оцінці науки став принцип партійності, сутність якого фактично полягала у відповідності результатів наукових досліджень основним положенням

марксизму-ленінізму, інтересам комуністичної партії та соціалістичної держави.

В умовах активізації та інтенсифікації соціалістичного будівництва партійне керівництво чекало від педології швидкого рішення проблем, пов'язаних з освітою і вихованням дітей. Але це було неможливо без тривалих наукових досліджень, тільки за рахунок поповнення науки про дитину політичною термінологією та положеннями про вирішальний вплив соціального середовища, колективу і колективної діяльності на формування особистості. Педологія об'єктивно не могла виправдати сподівань партії та радянської влади. Тому позиції педології, яка до цього часу була у радянському суспільстві провідною науковою галуззю, похитнулися.

Окрім того, педологія передбачала врахування інтересів і потреб дитини та індивідуалізацію її виховання і навчання. Системі освіти, що почала утверджуватися в СРСР, це було не потрібно. Радянська влада мала свою власну мету у педагогіці, сутність якої полягала у формуванні нової людини і яка ігнорувала запити дитини. Між педагогічними цілями радянської суспільно-політичної системи періоду тоталітаризму та педологією почали формуватися нездоланні протиріччя. Тому в існуючих на початку 30-х років ХХ ст. соціально-політичних умовах критика педології була неминучою.

Існували і внутрішні чинники заборони педології, сутність яких полягала у переорієнтації її принципів і змісту, зміні об'єкта, предмета і завдань наукових досліджень. Наголосимо, що вони були вторинними, зумовленими зовнішніми (соціально-політичними) чинниками.

Хронологічно початком знищення педології в СРСР вважаємо I Всесоюзний з'їзд з вивчення поведінки людини, що відбувся в Ленінграді на початку 1930 р.

Аналіз матеріалів роботи педологічної секції з'їзду [14; 15], показав, що центр ваги у педологічних дослідженнях у Радянському Союзі переносився з вивчення закономірностей і специфіки фізичного та психічного розвитку дитини на пошуки шляхів формування поведінки та соціального розвитку особистості і її виховання на засадах комуністичної ідеології.

Відтак з'їзд проголосив, що «основним моментом у вивченні індивіда, який формується, є дослідження його класової спрямованості залежно від якої розвиваються усі інші аспекти його поведінки, а тому вивчення ідеології та світогляду сучасного дитинства стає для педології найактуальнішим завданням, зумовленим загостренням класової боротьби» [15, с. 341 – 342].

Одним із наслідків «поведінкознавчого» з'їзду стало розгортання дискусії в педології. Безпосереднім приводом до її розгортання став «Лист Сталіна», надрукований у 1931 р. журналом «Пролетарська революція», документ, котрий мобілізував усю радянську науку «на боротьбу за чистоту методології, за більшовицьку партійність науки, за наступ марксистсько-ленінської теорії на ідеологічному фронті». За обов'язковими правилами того часу наукова громадськість мала дуже швидко зреагувати на вказівки вождя і зайнятися самокритикою і самозвинуваченнями [18, с. 33 – 34]. Тому відповіддю на лист стала передовиця журналу «Педология» (головний редактор – А. Залкінд) «Лист т. Сталіна і методологічна пильність на педологічному фронті», де зазначалося: «Методологічній розхлябаності, відсутності партійної пильності, гнилому лібералізму на педологічному фронті повинен бути покладений кінець» [10, с. 2].

Зазначимо, що критика педології, яка відбувалася у зв'язку з проголошеною дискусією, спочатку торкнулася, здебільшого поглядів і наукової діяльності провідних російських педологів М. Басова,

А. Залкінда, С. Моложавого, К. Корнілова, які звинувачували себе в ідейних зв'язках з «правим опортуністом» М. Бухаріним, недооцінці впливу класового середовища на дитину, недостатній критиці «буржуазної» науки та її впливі на власний світогляд тощо. Серед українських учених дискусія торкнулася педолога і дефектолога І. Соколянського. Його звинуватили у механіцизмі при оцінці методів виховання дітей і закликали добровільно «покаятися у своїх гріхах» [5, с. 13; 18, с. 34 – 40].

На нашу думку, одним із результатів дискусії в педології, була нав'язана ззовні, спровокована дискусією фактично повна зміна її предмета, що полягав у вивченні винятково соціальних чинників і компонентів розвитку дитини. Як зазначав М. Басов (1931), «предметом нашої педології на цьому історичному етапі є соціально-культурний розвиток соціалістичної людини або розвиток нової людини, закономірності і чинники цього розвитку» [3, с. 10].

Приблизно у цей же час у часописах з'явилися перші звинувачувальні й покайні статті стосовно основних засад і змісту педології. Російський журнал «Педология» 1931 р. завів нову рубрику – «Трибуна», відведена спеціально для викриття внутрішніх ворогів у педології, «бичуванню і самобичуванню» лідерів педологічної науки. Більшість педологів, статті яких або про яких публікувалися у цій рубриці, усвідомлювали свою «провину» і каюлися.

Проголосивши «чистку педологічного фронту» (дуже часто у публікаціях вживався термін «фронт», оскільки наука розглядалася як один з фронтів класової боротьби, що загострюється), головний редактор часопису «Педология» А. Залкінд займався й самовикриттям у зв'язку зі своїм захопленням фрейдизмом і рефлексологією, а також запрошував інших науковців не чекати своєї «черги», а розміщувати самокритичні статті на сторінках журналу [5, с. 10 – 14].

Публікація таких критичних матеріалів не врятували журнал. Закриття часопису у 1932 р. було пов'язане не тільки з негативним ставленням партійного керівництва до науки про дитину. Це було виявом партійної політики у сфері наукової, зокрема психолого-педагогічної, періодики, оскільки майже водночас закривалися й інші психолого-педагогічні видання.

Після закінчення кампанії «критики та самокритики» у 1933 р. позиції педології у сфері освіти і загалом у суспільстві здавалися досить міцними: продовжували працювати науково-практичні установи, публікувалися наукові праці й підручники з педології (зокрема, підручники П. Блонського та Г. Костюка), педологію викладали в усіх педагогічних вузах і технікумах [1, с. 168].

Аналіз історико-педагогічної літератури показав, що питання про причини ліквідації педології є найбільш вивченим порівняно з іншими проблемами розвитку теорії та практики педології. Особливо плідно воно вивчається російськими дослідниками. Так, В. Баранов (1991) вважає, що основною причиною заборони педології є незадовільна робота допоміжних шкіл і класів, а також помилки у їх комплектації, пов'язані з системою обстеження розумового розвитку школярів [2, с. 109]. Подібні думки висловлює й А. Родін (1998): «Саме за завзятість у виявленні важковиховуваних дітей, активність при відправленні їх у спецшколи педологи були піддані жорсткій критиці з боку партійного керівництва. Виявилось, що у спецшколи переводили переважно дітей робітників і простих службовців, а це в умовах диктатури пролетаріату не могло розцінюватися позитивно» [16, с. 93]. Зазначимо, що саме такою є й офіційна версія ліквідації педології, викладена у Постанові від 4 липня 1936 р. [8, с. 3 – 5].

Радянський психолог А. Петровський (1991) вбачає причину ліквідації педології у боротьбі між педологами й педагогами, що

закінчилася перемогою останніх [9, с. 133]. П. Шварцман та І. Кузнецова (1994) висловили думку, що Постанова ЦК ВКП(б) від 4 липня 1936 р., у першу чергу, була спрямована проти Н. Крупської, яка підтримувала педологію [19, с. 129]. Зазначимо, що, на наш погляд, якщо усі ці факти й мали місце, то їх можна вважати лише приводом до заборони педології.

Достатньо обґрунтованим є твердження Ф. Фрадкіна (1991) щодо цього питання. Він вважає, що головною причиною оголошення педології «лженаукою» була соціально-політична ситуація у країні [18, с. 32]. Цієї ж думки дотримується й Є. Балашов (2012). Він зазначає: «Вірогідно, що справжню причину заборони педології слід шукати у повній невідповідності використовуваних педологією методів загальній політико-ідеологічній тенденції 1930-х років» [1, с. 171].

Найбільш виваженою є точка зору О. Сухомлинської (1996, 2014), оскільки вона розглядає причини знищення педології комплексно і поділяє на «зовнішні та внутрішні рушійні сили перетворення й усунення педології». До зовнішніх причин або рушійних сил відносяться суспільно-політичні процеси, що відбувалися в СРСР, починаючи з кінця 20-х років, а до внутрішніх – значні зміни, яких зазнала педологія впродовж радянського періоду і які вихлостили її зміст і призвели до того, що вона почала розцінюватися як наука без свого об'єкта та предмета дослідження [7, с. 148 – 150; 17, с. 13].

Повністю погоджуючись з цим підходом стосовно визначення причин ліквідації педології, додамо, що основна причина її проголошення лженаукою і знищення полягала у тому, що для комуністичної партії та радянської влади об'єктивні дослідження педологів були небезпечними, бо вони наочно демонстрували злиденне життя пролетаріату і селянства у країні, яка будувала соціалізм і перед усім світом позиціонувала себе як держава, що захищає інтереси трудящих і створює умови для їх всебічного розвитку.

Сама педологія була «винна» у тому, що акцентувала увагу на недоліках соціальної дійсності, невлаштованому побуті та низькому інтелекті частини населення СРСР. Концентрація науковців на негативних аспектах виховання і розвитку дітей у сім'ї та школі були розцінені партійним керівництвом не як прагнення до викорінювання цих недоліків, а як небезпеку для існування радянської освітньої системи і навіть держави, що були створені і функціонували на підвалинах ідеології, складовою якої була віра у «щасливе дитинство» та світле комуністичне майбутнє радянських дітей.

Окрім того, однією з причин ліквідації педології стало те, що у 20-ті – першій половині 30-х років, почасти нею займалися люди, які не мали відповідної освіти і керувалися у педологічних дослідженнях здебільшого постулатами комуністичної ідеології, намагаючись вирішити проблеми дитинства з «революційним ентузіазмом». Це негативно вплинуло на якість педологічних досліджень, значно знизило авторитет педологів і самої педології у середовищі педагогів, дітей, батьків і загалом у суспільстві.

«Кінець» педології став безпосереднім результатом загальновідомої Постанови ЦК ВКП (б) «Про педологічні перекручення в системі Наркомосів» від 4 липня 1936 р. У ній було ухвалено «відновити у правах педагогіку і педагогів; ліквідувати ланку педологів у школах і вилучити педологічні підручники; запропонувати Наркомосу РСФРР і Наркомосам інших союзних республік переглянути школи для важковиховуваних дітей і перевести основну масу дітей до нормальних шкіл; ... заборонити викладання педології, як окремої науки, у педагогічних інститутах і технікумах; розкритикувати усі теоретичні книги сучасних педологів, що вийшли до цього часу; бажаних педологів-практиків перекваліфікувати на педагогів...» [8, с. 6 – 7].

Таким чином, знищення педології в СРСР і, зокрема в УСРР, було зумовлене соціально-політичними обставинами, що склалися у радянському суспільстві у середині 30-х років ХХ ст. На цей час у СРСР утвердився тоталітаризм і поширилися репресії. Це мало негативний вплив і на розвиток освітньої системи.

Українська освіта впродовж декількох років була директивно, завдяки вищезгаданим постановам ЦК ВКП(б) і відповідним розпорядженням Наркомосу, перетворена з самобутньої, творчої, інноваційної на єдиноначальну, уніфіковану та обмежену суворими ідеологічними настановами. Такій освітній системі педологія з її прагненням до індивідуалізації та диференціації педагогічного процесу була не потрібна.

У таких умовах непотрібною стала не тільки педологія, а й наукова педагогіка, оскільки вихованням і перевихованням громадян почала займатися сама держава. Здійснюючи репресії, створивши систему таборів, постійно залякуючи людей, вона відібрала у них не тільки можливість, а навіть здатність мислити, висловлюватися, вільно розвиватися. Формування особистості забезпечувалося впливом піонерії та комсомолу, що знаходилися під тиском партійно-державних органів. За таких обставин педологія, що виконувала функції підґрунтя науково-практичної педагогічної діяльності, швидко втратила своє практичне спрямування, яке завжди надавало їй значної ваги у радянській державі.

Поширення тоталітаризму і репресій призвели до того, що цілком зрозуміле прагнення до «самозбереження» змусило педологію і, головне, педологів пристосовуватися до вимог партії, які висувалися до теоретичних основ науки і втілення її ідей у практику. Саме цим можна пояснити визнання діалектичного матеріалізму єдиною можливою платформою педології, як, власне, й інших наук; зміну предмета педології; окреслення меж її функціонування лише обслуговуванням потреб,

пов'язаних з формуванням нової людини; спустошення її змісту; критику наукових положень педології.

Після зникнення педології з радянського наукового і освітнього простору педагогіка втратила наукове підґрунтя і в СРСР остаточно утвердилася директивна та ідеологізована освітньо-виховна система.

Література:

1. Балашов Е. М. Педология в России в первой трети XX века / Е. М. Балашов. – СПб.: Нестор-История, 2012. – 192 с.

2. Баранов В. Ф. Педологическая служба в советской школе 20-х – 30-х гг. / В. Ф. Баранов // Советская педагогика. – 1990. – № 3. – С. 100 – 112.

3. Басов М. Я. О некоторых задачах предстоящей перестройки педологии / М. Я. Басов // Педология. – 1931. – № 5 – 6. – С. 3 – 28.

4. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті роки: [монографія] / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. – К.: «Либідь», 1991. – 344 с.

5. Залкинд А. Б. Дифференцировка на педологическом фронте / А. Б. Залкинд // Педология. – 1931. – № 3. – С. 7 – 14.

6. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі / С. Кульчицький. – К.: Темпора, 2013. – Т.2. – 628 с.

7. Нариси історії українського шкільництва. 1905 – 1933 / [за ред. О.В. Сухомлинської]. – К.: «Заповіт», 1996. – 302 с.

8. О педологических извращениях в системе наркомпросов // Разоблачение педологической лженауки. – Ростов-на-Дону: Азово-Черноморское краевое книгоиздательство, 1936. – С. 3 – 7.

9. Петровский А. В. Запрет на комплексное исследование детства / А. В. Петровский // Репрессированная наука / [под общей редакцией М. Г. Ярошевского]. – Л.: «Наука», 1991. – С. 126 – 135.

10. Письмо т. Сталина и методологическая бдительность на педологическом фронте // Педология. – 1931. – № 5 – 6. – С. 1 – 2.

11. Постанова РНК Союзу РСР і ЦК ВКП(б) про структуру початкової і середньої школи СРСР // Комуністична освіта. – 1934. – № 5. – С. 3.

12. Постановление ЦК ВКП(б) об учебных программах и режиме в начальной и средней школе // Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / [упоряд. О. О. Любар]. – К.: Т-во «Знання», 2003. – С. 419 – 425.

13. Постановление ЦК ВКП(б) о начальной и средней школе // Педология. – 1931. – № 4. – С. 3 – 8.

14. Психоневрологические науки в СССР (Материалы I Всесоюзного съезда по изучению поведения человека) / [отв. ред. А. Б. Залкинд]. – М.-Л.: Госмедиздат, 1930. – 384 с.

15. Резолюция педологической секции I Всесоюзного съезда по изучению поведения человека // Педология. – 1930. – № 3. – С. 341 – 346.

16. Родин А. М. Из истории запрета педологии в СССР / А. М. Родин // Педагогика. – 1998. – № 4. – С. 92 – 98.

17. Сухомлинська О. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції / О. Сухомлинська // Історико-педагогічний альманах. – 2014. – № 1. – С. 4 – 24.

18. Фрадкин Ф. А. Педология: мифы и действительность / Ф. А. Фрадкин. – М.: Издательство «Знание», 1991. – 79 с.

19. Шварцман П. Я. Педология / П. Я. Шварцман, И. В. Кузнецова // Репрессированная наука / [под общей редакцией М. Г. Ярошевского]. – Выпуск II. – Спб.: «Наука», 1994. – С. 121 – 139.

References:

1. Balashov E. M. Pedology`ya v Rossy`y` v pervoj trety` XX veka / E. M. Balashov. – SPb.: Nestor-Y`story`ya, 2012. – 192 s.

2. Baranov V. F. Pedology`cheskaya sluzhba v sovetskoj shkole 20-x – 30-x gg. / V. F. Baranov // Sovetskaya pedagogy`ka. – 1990. – # 3. – S. 100 – 112.
3. Basov M. Ya. O nekotoryx zadachax predstoyashhej perestrojky` pedagogy`y` / M. Ya. Basov // Pedology`ya. – 1931. – # 5 – 6. – S. 3 – 28.
4. Dany`lenko V. M. Stalinizm na Ukrayini: 20 – 30-ti roky`: [monografiya] / V. M. Dany`lenko, G. V. Kas`yanov, S. V. Kul`chy`cz`ky`j. – K.: «Ly`bid`», 1991. – 344 s.
5. Zalky`nd A. B. Dy`ferency`rovka na pedology`cheskom fronte / A. B. Zalky`nd // Pedology`ya. – 1931. – # 3. – S. 7 – 14.
6. Kul`chy`cz`ky`j S. Chervony`j vy`kly`k. Istorija komunizmu v Ukrayini vid jogo narodzhennya do zagy`beli / S. Kul`chy`cz`ky`j. – K.: Tempora, 2013. – T.2. – 628 s.
7. Nary`sy` istoriyi ukrayins`kogo shkil`ny`cztva. 1905 – 1933 / [za red. O. V. Suxomly`ns`koyi]. – K.: «Zapovit», 1996. – 302 s.
8. O pedology`chesky`x y`zvrashheny`yax v sy`steme narkomprosov // Razoblacheny`e pedagogy`cheskoj lzhenauky`. – Rostov-na-Donu: Azovo-Chernomorskoe kraevoe kny`goy`zdatel`stvo, 1936. – S. 3 – 7.
9. Petrovsky`j A. V. Zapret na kompleksnoe y`ssledovany`e detstva / A. V. Petrovsky`j // Repressy`rovannaya nauka / [pod obshej redakcy`ej M. G. Yaroshevskogo]. – L.: «Nauka», 1991. – S. 126 – 135.
10. Py`s`mo t. Staly`na y` metodology`cheskaya bdy`tel`nost` na pedagogy`cheskom fronte // Pedology`ya. – 1931. – # 5 – 6. – S. 1 – 2.
11. Postanova RNK Soyuzu RSR i CzK VKP(b) pro strukturu pochatkovoyi i seredn`oyi shkoly` SRSR // Komunisty`chna osvita. – 1934. – # 5. – S. 3.
12. Postanovleny`e CzK VKP(b) ob uchebnyx programmah y` rezhy`me v nachal`noj y` srednej shkole // Istorija ukrayins`koyi shkoly` i pedagogiky`:

xrestomatiya / [uporyad. O. O. Lyubar]. – K.: T-vo «Znannya», 2003. – S. 419 – 425.

13. Postanovleny`e CzK VKP(b) o nachal`noj y` srednej shkole // Pedology`ya. – 1931. – # 4. – S. 3 – 8.

14. Psy`xonevrology`chesky`e nauky` v SSSR (Materiy`aly I Vsesoyuznogo s`ezda po y`zucheny`yu povedeny`ya cheloveka) / [otv. red. A. B. Zalky`nd]. – M.-L.: Gosmedy`zdat, 1930. – 384 s.

15. Rezolyucy`ya pedology`cheskoj sekcy`y` I Vsesoyuznogo s`ezda po y`zucheny`yu povedeny`ya cheloveka // Pedology`ya. – 1930. – # 3. – S. 341 – 346.

16. Rody`n A. M. Y`z y`story`y` zapreta pedology`y` v SSSR / A. M. Rody`n // Pedagogy`ka. – 1998. – # 4. – S. 92 – 98.

17. Suxomly`ns`ka O. Radyans`ka pedagogika yak ideologiya: sprob a istory`chnoyi rekonstrukciyi / O. Suxomly`ns`ka // Istory`ko-pedagogichny`j al`manah. – 2014. – # 1. – S. 4 – 24.

18. Fradky`n F. A. Pedology`ya: my`fi y` dejstvy`tel`nost` / F. A. Fradky`n. – M.: Y`zdatel`stvo «Znany`e», 1991. – 79 s.

19. Shvarczman P. Ya. Pedology`ya / P. Ya. Shvarczman, Y`. V. Kuzneczova // Repressy`rovannaya nauka / [pod obshhej redakcy`ej M. G. Yaroshevskogo]. – Vipusk II. – Spb.: «Nauka», 1994. – S. 121 – 139.